

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Изабрани на седници Наставно-научног већа 8. 3. 2016. у комисију за преглед и оцену докторске дисертације коју је **Милена Јоксимовић** предала под насловом

Терминологија прељубе у Вулгати и њен друштвени, историјски и културни контекст

подносимо Већу следећи

РЕФЕРАТ

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Милена Јоксимовић је рођена 1979. године у Бору. Дипломирала је 2005. године на Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду, с радом на тему *Љубав и еротика у Теогнидовим и Проперцијевим елегјама*. На нашем факултету је наредне године уписала постдипломске, а 2008. докторске студије. Од 2006. до 2015. радила је на Геокономском факултету, касније Факултету за међународну економију на Универзитету Џон Незбит (Јохн Наисбитт), прво као сарадник у настави, а касније као асистент на предметима Историја европске цивилизације, Економско-социјална историја Европе, Економско-социјална историја Русије и Азије, Економско-социјална историја Северне Америке, Економско-политичка географија Европе и Економско-политичка географија Русије и Азије. Године 2011. је изабрана у звање истраживача-сарадника на Филозофском факултету Универзитета у Београду. На споменутом факултету је од 2011. до 2014. године била ангажована у настави на предметима: Латински језик 1 и Латински језик 2 за студенте историје и Латински језик 2 за студенте класичних наука. Учествовала је у раду три пројекта финансирана од Европске Комисије. Била је кључна особа Мегатренд универзитета на ТЕМПУС пројекту SIGMUS, пројектни координатор Центра за урбани развој из Београда на пројекту TechCoolTour и кључни стручњак и аутор студије на тему Сувенири са мотивима истарских фресака у оквиру пројекта Revitas II. Уредница је књиге *Истарска подводна прича*. Учествовала је на десетак домаћих и међународних научних/стручних скупова. Објавила је десетак радова, неке у угледним међународним публикацијама. Током академског школовања уживала је, осим домаћих стипендија, потпору норвешких, италијанских и словеначких установа. Тежиште њеног професионалног интереса је латински језик (укључујући његову савремену употребу) и палеографија. Поред класичних језика, служи се активно енглеским, словеначким и италијанским.

С горенаведеном темом докторске дисертације сагласило се Веће научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на седници 26.10.2010. Научно-наставно веће Филозофског факултета на седници одржаној 11.11.2010. потврдило је одобрење теме. Испунивши претходне обавезе на докторском студијама, кандидаткиња је 21.12.2015. поднела израђену дисертацију обима 14+619 страница (око 1.360.000 писмена) у прописаном броју примерака.

Предмет и циљ дисертације

У овој дисертацији истражује се, с тежиштем на одабраним одломцима Вулгате, како се поимање прељубе одражава на речнику латинског језика, и утврђује се, са аспекта терминологије, јесу ли се, како и у којој мери измењени ставови према прељуби одразили на језику христијанизованог латинофоног света у позној антици. Испитује се садржај,

фреквентност, језичко-стилски регистар и термилошки статус латинских термина за прељубу. Полазну тачку представљају термини којима се у Вулгати описују прељуба, проституција и блудничење, и лица која у томе учествују. У језичко-историјској перспективи анализирају се латинске лексичке породице засноване на речима *adulter*, *moechus*, *fornix*, *stuprum*, *meretrix*, *scortum*, *prostibulum*, *concubina* и *paelex*; кандидаткиња се дотакла и термина *lupanar*. За анализу је било неопходно испитати и одговарајуће грчке и хебрејске термине, мада ови нису у фокусу студије. Побочан али такође битан циљ ове дисертације је и расветљавање Јеронимове методе и мотивације при превођењу одн. ревизији превода библијских текстова.

Од како се у прошлом веку јавило значајно интересовање за оно што се савременим термином назива историја приватног живота, написане су многе књиге о браку, сексуалности, положају жена у старом Риму и у античком свету, али ниједна од њих није специјално посвећена комплексном питању прељубе. Исто се може рећи и за дела из области латинске лингвистике; у претходним деценијама многи су проучавали речник сексуалности, али су ретки дотакли терминологију прељубе. Стога, једна сврха истраживања које је пред нама јесте да се унапреди разумевање римских погледа на брачно неверство и подстакну даља истраживања у том смеру.

Кроз време, улога и значај породице мењају се упоредо са самим друштвом, а с њима се мењају и ставови према браку и прељуби. Породица и брак као институција која је доскора подразумевала ексклузивитет у сексуалним односима данас се, бар на Западу, суочава с великим искушењима. Традиционалном брачном моралу западне цивилизације и структурама које су из њега произашле сад се супростављају нови облици заједништва или, напротив, самања. Проучавање лексике и терминологије прељубе у друштвеном, историјском и културном контексту онога доба у којем се пресудно уобличио традиционални брачни морал има за циљ и дубље разумевање концепта брака какав још увек познајемо и помаже да му се одреди место у свету који се мења на наше очи.

Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Кандидаткиња је очекивала да ће се измењени ставови према прељуби одразити првенствено у измењеном садржају латинских термина од значаја за студију. Виђење да је прељуба ванбрачни сексуални однос удате жене одн. с њом одразило се и на прекласичном и на класичном латинитету, где нема термина који би значео супруга који вара своју жену. Отуд хипотеза да ће ново виђење прељубе као кршења брачног завета (ко год га кршио) утицати на следеће семантичке промене: *moechus* и *adulter* почеће да означавају и супруга прељубника, *moechari* и *adulterare* ће указивати и на мужевљеву прељубу; *adulterium* ће обухватити и супругово неверство. Термини из породице *fornix*, изузев самог тог израза, особеност су хришћанског латинитета. Они су вероватно преузети из говорног језика нижих друштвених слојева. Њихово усвајање је могло бити мотивисано тежњом да се доследно и једнообразно преведу термини из грчке породице *πόρνος*. Најзад, нове речи често настају не би ли изразиле нове концепте. Још једна околност која је могла погодовати њиховом усвајању било је непостојање прикладних латинских термина којима би се могли превести споменути грчки термини (*scortari* се у прекласичном и класичном латинитету јавља ретко, *meretricari* никада). Термини из споменуте грчке лексичке породице са Септуагинтом су, под утицајем хебрејског, почели указивати на идолатрију као вид неверства Богу, и отуд потреба за одговарајућим латинским терминима; овај семантички аспект је могао бити додатни подстицај за ширење термина из породице *fornix*. Кандидаткиња је претпоставила да ће употреба тих термина да се укаже на неприличан сексуални однос и, метафорички,

идолатрију довести до њиховог приближавања речима из породице *adulter* и *moechus*, те ће и ови потоњи почети да значе идолатрију.

У Јеронимовом преводу Старог завета кандидаткиња је очекивала велику меру доследности, са систематском кореспонденцијом хебрејских и латинских термина. Претпостављала је и да ће особена преводилачка техника подразумевати и модификацију значења неких кључних латинских речи у правцу преузимања семантике инхерентне изворним хебрејским терминима. Мању доследност кандидаткиња је очекивала у латинском преводу Новог завета: Јероним је, као што је познато, превод јеванђеља мењао само тамо где је било неопходно, и логично је очекивати да ће и у проученим одломцима његове интервенције бити минималне. Најзад, кандидаткиња је рачунала да ће *Vetus Latina* исказати приметан утицај грчког језика и црте вулгарног латинитета што на синтактичком што на лексичком плану, а о детерминантама које су узроковале одступања у преводу веровала је да су оне утврдиле само понегде.

Кратак опис садржаја дисертације

У Уводу (стр. 1–8) кандидаткиња концизно расправља општа питања методе, обавештава о расположивим изворима и приступу њима (укључујући електронске базе), поставља хронолошки оквир и тежиште своје студије, образлаже своје полазне претпоставке и указује на циљеве и значај истраживања.

За овим следе два приступна поглавља. Једно је *Брак и породица у старом Риму* (стр. 9–71), где кандидаткиња, узимајући у обзир широк спектар извора и релевантну литературу, разматра најпре оно што назива традиционалном римском идеологијом брака и породице, као и њену далекосежну реформулацију у терминима Августовог законодавства; разматрање укључује и питање разводљивости брака, осврт на санкционисане облике ванбрачне заједнице (контуберниј, конкубинат), па најзад и проблем сексуалних прекршаја, с фокусом на специјално питање мужевље прељубе и двоструки стандард у том домену. Потом је реч о браку и породици у позноантичком периоду, са два становишта: прво, хришћанске етике, која у значајном степену преображава виђење брака, развода, ванбрачне заједнице, па и сексуалних прекршаја; друго, законодавства у доба Позног царства, које на једној страни стоји у старој традицији а на другој трпи нове идеолошке утицаје. Друго, мање приступно поглавље *Проституција у старом Риму* (стр. 72–82) говори најпре о тој друштвеној појави у њеном секуларном виду, где кандидаткиња разматра идеолошки и правни статус тог феномена од раних времена до позне антике, уз сликовит опис свакодневне понуде и коришћења проститутивне услуге у римској урбаној средини, а потом се осврће и на обредну проституцију као један, с римскога гледишта, стар и познат али претежно егзотичан обичај.

У наредним поглављима, која чине срж дисертације, дата је упоредна квантитативна и квалитативна анализа кључних термина у прехришћанском и хришћанском латинитету, после чега је кандидаткиња испитивала њихову употребу у Вулгати, отпочињући освртом на хебрејске (ређе арамејске) термине који леже у основи и њихову употребу у старозаветном канону, да би најзад проучавала и Јеронимов превод речених термина. Затим је испитивала новозаветне књиге Вулгате, почињући од релевантних грчких термина и њихове употребе у новозаветном канону, да би изучила и њихов превод у Вулгати. Потом је анализирала превод релевантних термина у старозаветним и новозаветним текстовима преводнога корпуса *Vetus Latina*, да би тај превод поредила с Јеронимовим у Старом завету, односно латинским преводом новозаветних књига по Вулгати. Сваку целину закључивала је синтетичким разматрањем, осврћући се сада и на Јеронимов узус његовим у другим делима.

На тај начин, поглавље *Терминологија прељубе* (стр. 83–279) посвећено је најпре значењу, опсегу и употреби грчких термина из породице *μοιχός*, а затим двома аналогним лексичким породицама, *moechus* и *adulter*, у претхришћанском и хришћанском латинитету. Изучавање Вулгате овде почиње освртом на хебрејске термине засноване на корену *na'aph*; потом је реч, врло подробно, о дистрибуцији латинских термина по различитим књигама; уводи се питање утицаја грчке лексике, те се у разматрање узимају места из Септуагинте и грчког Новог завета; најзад се систематски претресају латински термини за прељубу у Вулгати.

Поглавље *Термини за проституцију и блудничење* (стр. 280–495) говори о већем броју речи, а и видик је сада врло широк. Излагање почиње од претхришћанске и хришћанске историје латинских термина из породица *meretrix* и *scortum* (укључујући њихово контрастирање), *prostare* и *prostituere*, *stuprum* и *fornix* (укљ. несексуалну и метафоричку употребу). У основи терминологије каква је у Вулгати леже, прво, релативно многобројни хебрејски термини од корена *zanah* као и неколицина од *qadash*, и друго, грчке речи из породице *πόρνη*, којих такође није мало. Све ове термине кандидаткиња детаљно разматра у изворном контексту Танаха, Септуагинте и грчког Новог завета, да би се посветила њиховим латинским панданима: *meretrix* и *meretricius*, *scortum*, *prostibulum*, свему што иде од *fornix*, глаголима *prostare* и *prostituere*, именици *stuprum* и деноминалу *constuprare*, па најзад и латинској речи *lupanar*. Рукујући обилном и компликованом материјом, кандидаткиња је овде дала једну многострану и врло убедљиву анализу.

У поређењу с тиме, поглавље *Термини за љубавницу* (стр. 496–525) морало је бити лак посао. Оно се тиче латинских лексичких породица заснованих на именицама *concupina* и *raelex*, опет по принципу предисторије за којом следи анализа стања у Вулгати. Предлошци су овде хебрејски термини *piylegesh* и *lechenah*, а расправа укључује и посебно питање превода за *piylegesh* у Септуагинти.

У *Закључку* (стр. 526–589) кандидаткиња сумира своје резултате и нуди нешто додатних тумачења; о овоме ћемо реферисати под наредном ставком. Дисертацију закључује опсежан списак извора и литературе (стр. 590–614).

Остварени резултати и научни допринос дисертације

У својој дисертацији Милена Јоксимовић је поставила и растумачила низ конкретних налаза:

У хришћанском латинитету извесне речи су се преобразиле у изричите термине за мужевљу прељубу и прељубника. Раније су те речи врло претежно означавале завођење и заводника с обзиром на њиме угрожени брак а не на његов властити легални или морални статус. Промена се може везати за превагу хришћанске сексуалне и брачне етике, која изричито осуђује мушкарчеве као и женине излете из брака. Историја појединих термина се разликује: хришћански начин изражавања има своје нове преференције и нове фаворите, насупрот речима које се прилагођавају теже и употребљавају ређе, па и онима које ишчезавају из актуалног узуса.

Као велики победници из тог процеса излазе лексичке породице окупљене око речи *moechus* и *fornix*. Ова друга изразито је популарне провенијенције, а дифузију њеног најпроминентнијег неологизма, именице *fornicaria*, потпомогла је паронимија са грч. *πόρνη*; у библијским текстовима ово се очитује нарочито јасно. Други чинилац који је водио усвајању и ширењу терминâ из породице *fornix* била је њихова пренесена употреба да означе идолопоклонство и отпадништво. Истовремена евокација телесног и духовног неверства у латинском није самоникла већ заснована на старозаветним узорима; та изворно хебрејска употреба имала је и своје преводне пандане у грчким терминима из Септуагинте.

Једном устаљена у идеји, еквиваленција идолатрије и блуда добивала је спорадичног израза и у другим латинским терминима из сфере прељубе.

Што се тиче лексичке породице *moechus*, њена претхришћанска историја супротставља је термину и породици *adulter*: ови су били неутралне, широко прикладне речи, док се код *moechus* осећала експресивна, шаљива и потенцијално увредљива нота. У хришћанском узусу та дистинкција се губи, па Вулгата и *Vetus Latina* наизменично нуде *moechari* / *adulterare* и сл. Породица *adulter* познаје и пренесену употребу у смислу мењања, кварења, »адултерације«; у хришћанском контексту ово се почиње односити специјално на кривотворење списа, поготову светих, и учења, поготову хришћанског. Тиме је олакшано и придруживање породице *adulter* терминима који се могу односити на идолатрију и апостазу.

Најзад, хришћански узус успоставио је (или тачније, примио из светоотачких разлагања) базичну синонимију на једној страни између *fornicatio* и *stuprum*, а на другој између *moechia* и *adulterium*. У оба случаја, нове еквиваленције обухватиле су термине диспаратног порекла, а однос између два пара постављен је тако да *fornicatio* и *stuprum*, термини за блуд, представљају хиперониме термина за прељубу *moechia* и *adulterium*.

Јеронимов превод Старог завета одликује се великом доследношћу: хебрејским терминима приписују се систематски латински еквиваленти. Генерално, облицима корена *na'aph* одговарају именски облици из породице *adulter*, а глагол је *moechari* (напротив, именски облици из породице *moechus* и глагол *adulterare* долазе тек по изузетку). Породици *zanah* одговара претежно породица *fornix*, с изузетком хебрејског женског партиципа, превођеног углавном као *meretrix*. У Јеронимовој доследности има и нечег асиметричног: термини *moechus* и *adulter*, који примарно значе прељубу, неретко говоре и о блуду/проституцији, залазећи у област *fornix*; напротив, термини који примарно значе блуд/проституцију не долазе скоро никад о прељуби. Термине из породице *stuprum* Јероним користи по властитом нахођењу, неусловљено лексиком хебрејског оригинала. Гледано по старозаветним књигама понаособ, варирања нема одвише; главно, Јероним се термином *scortum* служи само у Причама и Књизи о Јову, које је превео рано с грчкога, и у Петокњижју, које је превео при крају свог подухвата. Утицај Септуагинте, укупно не врло велик, нешто је изразитији код термина за блуд него за прељубу. Између Јеронимове библијске лексике и латинског патристичког узуса, који заједно стоје насупрот класичном латинитету, нема битне међусобне разлике; изузетак је термин *concubina*, којим се Јероним у старозаветним књигама служи не као позним синонимом за *paelex* већ као речју са оделитим значењем »иноча«, дакле на начин ближи класичном него патристичком узусу.

Супротно исказаним очекивањима, новозаветне књиге латинске Вулгате показују, такође, висок степен доследности и једнообразности. Грчки термини из породице *μοιχός* преводe се скоро увек терминима из породице *adulter* и *moechus*, а термини за блудничење из породице *πόρνῃ* терминима из породице *fornix*. Изузима се сама реч *πόρνῃ*, у латински преношена као *meretrix*; ово је и у Старом завету претежно решење. Кад су посредни термини за прељубу, новозаветни део Вулгате сличан је једино старозаветном, а кад је реч о терминима за блудничење, он показује исте одлике као хришћански латинитет уопште. Латински хришћански корпус, наспрам паганског, обележен је мањим уделом именица *adulterium* и *adulter* а већом заступљеношћу глагола *adulterare* и *moechari* као и породице *moechus* уопште; то изнад свега важи за библијске текстове, а понајвише за новозаветне књиге. Јеронимове лексичке интервенције у новозаветним књигама су минималне; уопште, кандидаткиња налази да новозаветни корпус представља »радикални лексички пол хришћанског латинитета«, сматрајући то вероватном последицом јаких субстандардних

језичких утицаја при раном превођењу новозаветних књига и потоњим скрупүлима према оформљеном и примљеном библијском идиому.

Корпус *Vetus Latina*, према очекивању, обележен је дословним превођењем с грчкога као и вулгаризмом. Прожимање тих двају фактора види се на случају лексичке породице *moechus*, веома заступљене у овом корпусу, а на другој страни готово одсутне (у корист *adulter*) из позних књижевних текстова нехришћанскога кова. *Vetus Latina* ту има и што Вулгата нема: термине *moecha*, *moechatio*, *moechia*, све вулгарно обојене. Значајни неологизам *fornicaria* такође је учестао; ту је и *effornicari*, чисто библијски пандан грчкоме ἐκτορνέω.

Кандидаткиња је изложила и нешто непланираних резултата. По њеним налазима, најупечатљивија квантитативна промена коју доноси хришћански латинитет је битно већа заступљеност глагола и именâ радње којима се описују прељуба и блуд. Знатно учеставају глаголи *moechari*, *adulterare*, *scortari*, *constuprare*, као и конструкције с именицама *adulterium*, *fornicatio* и другим, новоизведеним, уз лаке глаголе. Глагол *moechari* фреквентији је него *adulterare*, упркос томе што је међу њиховим породицама однос учесталости обрнут. Ту је најзад и неологизам *meretricari*, чији субјект може бити и мушко као и женско. Много је, најзад, и неологизама који значе вршиоца радње: *fornicator*, *fornicatrix*, *fornicarius*, *fornicaria*, *prostitutor*, *scortatrix*.

Целокупно истраживање одликује се систематичношћу и потпуношћу анализе, исправношћу и солидношћу закључака. У својој области ова дисертација представља значајан рад и несумњив допринос науци.

Закључак

Докторска дисертација Милене Јоксимовић *Терминологија прељубе у Вулгати и њен друштвени, историјски и културни контекст* у свему је урађена према одобреној пријави и испуњава све формалне, садржинске и квалитативне услове постављене нормативним актима и академским обичајима Филозофског факултета и Универзитета у Београду. Дисертација је оригинално и самостално научно дело. Стога Комисија једногласно даје позитивну оцену и констатује да овај рад испуњава нормативе за докторску дисертацију, па предлаже Наставно-научном већу да одобри јавну одбрану.

У Београду, 11. марта 2016.

Чланови стручне комисије за преглед и оцену дисертације

др Војин Недељковић
ванр. професор Филозофског факултета (ментор)

др Ненад Ристовић
ванр. професор Филозофског факултета

др Снежана Ферјанчић
ванр. професор Филозофског факултета

др Борис Пендељ
доцент Филозофског факултета